

מאסף לענייני חינוך והוראה

ט

בעריכת
חיים חמיאל

ימים נוראים / א

ירושלים תשכ"ח

המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה
של ההסתדרות הציונית העולמית

דעת-מכללת הרצוג

מתוך: "מעיינות" ט - ימים נוראים, מאסף לעניני חינוך והוראה, עורך: חיים חמיאל, ירושלים תשכ"ח

כל המאמרים מתפרסמים על אחריות כותביהם

כל הוכויות שמורות

נדפס בהשגחתה של הוצאת הספרים של הסוכנות

היהודית לארץ-ישראל בדפוס מרכז, ירושלים

Printed in Israel, 1967

התוכן

עמוד	
5	מבוא / העורך
11	ד"ר חיים חמיאל / דאש השנה ויום הכיפורים בתורה
44	קדיאת התורה של ימי דאש השנה
96	יהודה קיל / הפסרה ליום א' של ראש השנה
145	ד"ר נחמה ליבוביץ / הוראת הפסרת יום ב' של ראש השנה
171	עמוס חכם / פרשת עבודת יום הכיפורים
193	לאה פרנקל / "ורחמיו על כל מעשיו"
208	אברהם זלקין / על הוראת מזמור כז
223	יהודה קיל / "כל העמים תקעו כף"
238	פינחס גולדוסר / "שיר המעלות ממעמקים"
241	ד"ר אברהם ארזי / ראש השנה ויום הכיפורים בדברי חז"ל
250	ד"ר יעקב רוטשילד / "אבינו מלכנו"
260	חיים צבי אנוך / "עלינו לשבח" וברכות מלכויות זכרונות ושופרות
302	אליעזר אלינר / "סדר העבודה" ליום הכיפורים
315	הרב יששכר יעקבסון / רעיונות מנחים בתמילת נעילה

מבוא

"ימים נוראים" קראנו ל"מעיינות" זה, התשיעי בסידרת המאספים, המיועדים למורה ולמתנד — ובזה ייחודו. המבקש פרקי קריאה וספרות, דברי שירה ופילוסופיה, תיאורי מנהגים ומסורת — לא ימצא את מבוקשו במאסף זה. הוא יוכל להיעזר ברשימה הביבליוגרפית המופיעה בסוף הכרך השני. במעיינות ט' 38 חיבורים מאת אישי תורה וחינוך, המשתדלים — כל אחד לפי דרכו — לעזור למורה המבקש לדעת מה ללמד, איך להורות וכיצד להסביר את ענייני הימים הנוראים. גם הורים ומחנכים ימצאו עניין בדיונים על דרכי ההשפעה, ההדרכה והחינוך לקראת הימים הנוראים.

בגלל ריבוי הנושאים, גיוונם וגודל ההיקף והכמות העדפנו להגיש את המאסף בשני כרכים. בכרך הראשון נכללו המאמרים הדנים בהוראת פרקי התנ"ך הקשורים בימים הנוראים, לא כהמשך לפרקים בספר שמתוכו נלקחו, אלא בהקשרם המיוחד ועל רקעם החדש בתכנית לימודית וחינוכית לקראת הימים הנוראים. תכנית זאת מכוונת להקנות לילד רעיונות וערכים חדשים או להעמיק את העיון ברעיונות ובערכים ידועים ללומד, כמו תשובה, מלכות ה', היחס בין ה' לבריאה ולישראל, דין ורחמים, זכות וחובה, סליחה וכפרה ואחרים. ח' חמאל פותח את הכרך הראשון במאמר "ראש השנה ויום הכיפורים בתורה". חיבור זה הוא המשך למאמרים על נושא החגים המועדים במקרא, שבאו בקבצים הקודמים. הפסקים מחולקים לפי נושאים וסביבת דעות פרשניות והערות מדריכות. מאמר מיוחד מוקדש לניתוח הפרקים כא — כב בספר בראשית, הנקראים בתורה בראש השנה. הניתוח בשיטת הפרשנות האימננטית מראה את השלימות והאחידות בעניין הנידון בהם, וכן מנסה הוא לפתור בעיות פרשניות תוך עיון בפסוקים עצמם או באמצעות הקבלות והצבעה על חזרות, מלים מדריכות, הדגשות, דיוקים לשוניים וסמנים ספרותיים אחרים.

במאמר הראשון מובאים דברי פרשנות גם לפסוקים מוזקדא פרק טז. אך פירוש שלם — לפי סדר הפסוקים — לפרק זה, שאנו קוראים אותו בתורה בשחרית של יו"כ, המתאר את עבודת יו"כ, שעיקרה טיהור המקדש והעם מטומאותיו וכפרת עוון — ניתן ע"י ע' חכ"ס. המחבר מדגיש את השאיפה

אל הקודש, שנסתמלה בעבודה כפי שנעשתה בבית המקדש, וכפי שנלמדה ותוארה ונאמרה במשך הדורות. על סדר העבודה כפי שתואר בתפילות ובפיו"טים הגמצאים במחזורים כותב א' אלינר. המחבר מתאר את הקשר בעבודת ה', הקיים בין קרבן, תפילה ויודוי, והוא מציין כי עבודת יוהכ"פ היא מקרבנות הציבור שלא נתקנה כנגדם תפילת עמידה. ואף-על-פי-כן הרי סדר העבודה שאנו אומרים במוסף של יוהכ"פ הוא ביטוי להרגשת השותפות ולהשתתפות של כל אדם מישראל במעשה העבודה של הכהן הגדול בבית המקדש.

י' קיל מלמד את הסדר הראשון של ספר שמואל, שמפטירים בו ביום א' של ראש השנה. מסכתו הפרשנית של קיל היא מקיפה, וכוללת גם דיון בבעיות הצורה והתוכן ומקבילות לשירת האזינו ולתפילות הימים הנוראים. דעות חז"ל ופרשנים מכל התקופות מובאים להאיר ענייני סגנון ורעיון.

נחמה ליבו ביץ כותבת על הוראת פרק ל"א בספר ירמיה, שבו מפטירים ביום ב' של ראש השנה. המחברת סבורה שאין מאמר זה אלא צרור הנחיות, הצעות ו"עצות טובות", הן להכנת השיעור על-ידי המורה בביתו והן לביצוע השיעור בכיתה, שמביניהן יבחר לו המורה את המתאים לרמת כיתתו, לטיב תלמידיו ולתכנית הלימודים שלפיה למדו עד בואם לשיעור זה. אך מלבד ההדרכה הדידאקטית הכללית בהוראת פרקי תנ"ך ומלבד ההעמקה הפרשנית, ימצא בו המעיין גם הדרכה מעשית ללימוד פסוקי תנ"ך בהקשרם החדש של הכנה לימים הנוראים.

לאה פרנקל מראה במאמרה, שענייניו של ספר יונה (הפטרית מנחה של יוה"כ) הוא לא רק להודיע את גודל כוחה של התשובה ושאינו מגוס מלפני ה' — אלא הרעיון של "ורחמיו על כל מעשיו" הוא המבדיח את הספר מן הקצה אל הקצה. א' זל קיין מנתח גיתוח ספרותי ורעיוני-ענייני את מזמור כ"ז בתהלים, ובסופו הוא דן בדרכי הוראתו של המזמור בבית הספר היסודי והתיכון. בביאורו למזמור מ"ז בתהלים, דן י' קיל בסיבות אמירתו לפני התקיעות, במבנהו של המזמור ובבעיותיו הפרשניות. החלק המקראי של כרך א' מסתיים בביאור תוכנו של מזמור ק"ל שבתהלים ע"י פ' גולדווסר. כאן בא מאמרו של א' ארזי "ראש השנה ויום הכיפורים בדברי חז"ל". המחבר מביא דעות חז"ל לכמה שאלות ונושאים מענייני הימים הנוראים כגון: השם ראש השנה, יום הדין, צדיק ורשע, קול שופר וזכות אבות. י' דוטשילד פותח את החלק הדין בתפילות של הימים הנוראים בניחות התפילה "אבינו מלכנו". לדבריו עשויה תפילה זאת, בגלל פשטותה הקלאסית, לסייע בידי המורה להכין אף את צעירי תלמידיו הכנה מתאימה לימים הנוראים. משום כך היא גם עשויה להיות ביטוי בלתי-אמצעי לרגשותיהם.

הצעה דידאקטית להוראת "עלינו לשבח" וברכות מלכויות וזכרונות ושופרות לבני הנוער מביא ח"צ אנוך. הוראת שניהם יוצאת מן העיון ב"עלינו", עוברת במעבר טבעי אל העיון בברכות מזו"ש ומסיימת בשיבה אל העמקה נוספת בתפילת "עלינו". מהלך השיעור מלווה בהסברת המיתודה שאותה מציע המחבר. במאמרו של י' יעקבסון: "רעיונות מנחים בתפילת נעילה" מסתיים כרך א'. זו מסה פרשנית דידאקטית, הרגה במקורות התפילה ובמבנה הרעיוני והיא מכילה הערות פרשניות.

עשרים וארבעה מאמרים נכללים בכרך ב', המוקדש לדיון בהקניית ערכים ורעיונות יסוד של הימים הנוראים, בדרכי ההוראה ובניתוחי תפילות ופיוטים. גולדשמידט דן בתכנים המיוחדים של ראש השנה ויוה"כ, הכלולים בתחום הרעיוני ובעניינים שבתחום המיוחד של ההוראה והמעשה החינוכי. מאמרו של א' מלכיאל "רעיונות יסוד בימים נוראים" הוא המשך למאמרים על נושא זה במאספי "מעיינות" הקודמים על החגים. שני המאמרים מדגישים את הרעיונות והערכים הגלומים בימים מיוחדים אלה, שאותם יש להקנות באמצעים דידאקטיים יעילים. מלכיאל הוסיף הסבר מיוחד לנעימות התפילה של הימים הנוראים. על הוראת הלכות תשובה להרמב"ם כותב מ' אדנר, הרואה חשיבות מיוחדת לחינוך הנוער המתבגר בלימוד מקורות שבכוחם לעצב השקפה יהודית. כיוון ההוראה ניתן במאמר זה ע"י שאלות מדריכות. במאמר שני מדריך המחבר את המורים בהוראת דינים ומנהגים.

על המיוחד שכל אחד משני המועדים ר"ה ויוה"כ ועל הרעיונות הקשורים בהם, שבאו לידי ביטוי בתפילות, דן ע' שטינזלץ. תפילת ד"ה כולה בנויה מסביב למצוות היום בשופר ומסביב לתפילת מוסף המביאה את עיצומו של החג לידי תוספת יתירה של העמקה והקדשה. עיקרו של יוה"כ הוא הכפרה ובסמוך לו הווידוי והתשובה וסדר עבודת המקדש. על נושאי הסליחות בכללותן כותב י' רוטשילד ובניתוחי סליחות ופיוטים משתתפים י' רצהבי ("ממרסם קול עובר"), י"א אפרתי ("מלך עליון"), י' פרנקל ("אמנם כן"), ח' חמאל ("אלהי אל תדינני כמעלי") וי' ולק ("צדיק ה' בכל דרכיו"). בצורתה ותכנה הרעיוני הכללי של התפילה דן פ' רוזנבליט. ש' טל וא' סמואל דגים בעמדתה המיוחדת של הש"ץ בימים הנוראים וביחוד ב"רשויות" המיועדות לו. הערות להוראת תפילת מוסף של ר"ה אנו מוצאים במאמרו של ש' בר-חמא: "הייגמן דן במבנה ובתוכן של מזו"ש, הברכות המיוחדות את הדיבור על משמעו של היום. ב' צביאלי מציע שיעור מסכם על התשובה, בצורה של שו"ת, המבוסס

על מבחר מקורות. ח' רבינוביץ מדריכה בהוראת הסיפור "עם כניסת היום" לעגנון. על הוראת הימים הנוראים בביה"ס כותבים ח"י ברור (בי"ס תיכון), ז' מלכאל (נושאים לעבודה בכיתה) וב' אריגור"ש פירא (גן הילדים). א' אלינר נותן סידוש מלוט לתפילות הימים הנוראים, הן להוספות בתפילה הרגילה והן לקטעים המיוחדים לר"ה וליוה"כ"פ. את הכרך השני מסיים י' רוטשילד בביבליוגרפיה. נבחרת על נושאים שונים הקשורים בימים הנוראים. מטרת הביבליוגרפיה לעזור בהכנת תכנית הלימודים וההדרכה החינוכית לקראת הימים הנוראים.

מעיונת ט', המוקדש לעיון בתכנים ובדרכי ההוראה והחינוך לקראת ימי התשובה והרחמים, מופיע בימים של גדולה ותפארת לישראל, כשתפילות של דורות רבים מפעיימים לבנו בביטויים העז והנאמן לגבורות ולנחמות, במשמעות הנפלאה המתגלה בהן בעידן הישועה והפדות ובכוונות החדשות המתלוות אליהן. נדחי ישראל מתקבצים מבין הגויים ונפוצותינו מתכנסות מארבע כנפות הארץ; ירושלים עיר הקודש קמה מתוך ההפכה, מתעוררת מכבלי שבייה והמוני בית ישראל עולים אליה בככי וברינה להתעטר בנויה ולהתקדש בזהרה, לגשק אבניה וללטף שרידי מחמדיה. בימים אלה כשדברי נביאינו ושירי לוויינו בבית מקדשנו מזמרים בפנינו, מתייחדים אנו עם רבון העולמים בשיר תפילה באור החדש שהאיר על ציון.

קיים אלהים נחלתך בידנו אתה תקום תרחם ציון כי עת לחננה כי בא מועד. כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחוננו. וייראו גוים את שם ה' וכל מלכי הארץ את כבודך. כי בנה ה' ציון נראה בכבודו... לספר בציון שם ה' ותהלתו בירושלים.

ובתעלות הקדושה בימי הסליחה והרחמים אנו נושאים עינינו אל ה': ובכן תן כבוד ה' לעמך, תהילה ליראיך ותקוה טובה לדורשיך ופתחון פה למיחלים לך — שמחה לארצך וששון לעירך וצמיחת קרן לדוד עבדך ועריכת נר לבן ישי משיחך במהרה בימינו. ותמלוך אתה ה' לבדך על כל מעשיך בהר ציון משכן כבודך ובירושלים עיר קדשך.

בעבודת הקובץ הושקעה עבודה רבה של תיכנון, איסוף ועריכה, שנמשכה שנים אחדות ונתאפשרה הודות לשיתוף פעולה של עובדי המחלקה ובייחוד של ר' אליעזר אלינר שהיה שותף לעריכה ומר שלמה שמידט, שהשתתף בעריכה והביא את המאסף לבית הדפוס.

ה ע ו ר ך